

Деякі риси матеріальної культури пізньоримської Тіри

Відновлення та розширення археологічних досліджень стародавньої Тіри Білгород-Тірською експедицією АН УРСР протягом 1969—1971 рр.¹ дали нові матеріали для розв'язання ряду принципово важливих питань, пов'язаних як з історією самого міста, так і його відносинами з варварським оточенням.

Не розглядаючи в цілому проблеми історичної періодизації Тіри, спинимося лише на одному моменті, який слід уточнити на підставі нових матеріалів. Питання стосується верхньої межі хронології міста, яка визначається в літературі III ст. н. е. («готським розгромом») ². Ця точка зору, природно, обґрунтовувалась характером матеріалу, виявленого під час розкопок попередніх років (початок XX ст. — 1960 р.) ³. Хоч у публікаціях неодноразово згадувалися епізодичні знахідки («з шару»), що виходили за вказані хронологічні межі (бронзові фібули, сіроглиняна кераміка так званого черняхівського типу та ін.), однак останні розглядалися як випадкові ⁴. Вони не могли вплинути на висновок про час остаточної загибелі Тіри. А. І. Фурманська вважала, що після готського розгрому місто перестало існувати, а частина його населення перейшла в сільську місцевість, поклавши початок поселенням так званого черняхівського типу ⁵.

А. І. Фурманська не пояснює свою думку про значне територіальне поширення цієї культури. Разом з тим загально визнаною стала точка зору, яка пов'язує докорінні зміни в культурі мешканців близької та віддаленої периферії античних міст з посиленням впливу останніх на варварське населення південно-східної Європи в пізньоримський час ⁶.

Безперечно, запозичення та імпорти мали місце. Проте пояснювати істотні зміни в соціальному та економічному житті «варварських племен в першій половині I тисячоліття лише активним впливом античного світу» (Е. А. Рікман) значило б залишатися на позиціях, теоретично хитких.

Черняхівська культура — це не лише зовнішня оболонка, «вуаль» провінціалістичних запозичень. Вона визначається глибокими змінами в економічному та соціальному плані, коріння яких слід шукати у внутрішньому розвитку місцевих племен.

Як антитеза наведеної тоці зору для пояснення схожості багатьох елементів матеріальної культури античних центрів Північного Причорномор'я та черняхівських племен в пізньоримський час з'явилася концепція розселення черняхівців з Лісостепу на південь. Це нібито й привело до появи специфічних черняхівських форм кружалної кераміки в містах Північного Причорномор'я ⁷.

Уточнимо, що йдеться не лише про звичайне для того часу явище ін-

¹ Н. М. Кравченко. Комплекс римського часу з Тіри.— АДУ, 1969, вип. IV. Київ, 1972, с. 181—184; Г. І. Криволап. Поховання римського часу з Тіри та її околиць.— АДУ, 1969, Київ, 1972, с. 185—190; С. Д. Крижицький, І. Б. Клейман. Открытие оборонительных сооружений Тирь.— АО 1970. М., 1971, с. 258—259; С. Д. Крижицький, К. К. Шилик. Подводные исследования в Ольвии и Тире.— АО 1971, М., 1972, с. 396—397.

² А. И. Фурманская. Античный город Тира.— Античные города. М., 1963, с. 50; і і ж. Исследования Тирь.— КСОАМ. Одесса, 1964, с. 63.

³ Бібліографію питання див. А. И. Фурманская. Античный город Тира., с. 40.

⁴ А. И. Фурманская. Археологичні пам'ятки Тіри перших століть нашої ери.— Археологія, т. X. Київ, 1957, с. 90—91.

⁵ Археологія УРСР, т. II. Київ, 1971, с. 314.

⁶ Э. А. Рикман. О влиянии позднеантичной культуры на черняховскую в Днестро-Прутском междуречье.— КСИА АН СССР, 124. М., 1970, с. 25—30.

⁷ Э. А. Симонович. Памятники черняховской культуры степного Поднепровья.— СА, XXIV, 1955, с. 316; його ж. Поселение культуры полей погребений в районе с. Никополя.— МИА, № 139. М., 1967, с. 62.

фільтрації якоїсь групи населення з однієї території на іншу, а про розселення племен Лісостепу з сформованими рисами культури, відомої в археології як черняхівська. Ця точка зору певною мірою виключає впливи та запозичення пізньоантичного світу, навіть в такій сфері, як гончарське ремесло.

Нові археологічні дані, встановлені в кінці 60-х—на початку 70-х рр. під час вивчення Тіри та близьких до неї районів в межах річки Дністра та Дунаю⁸, дали змогу переглянути наявні точки зору і, зберігаючи позитивні моменти, конкретизувати уявлення про характер взаємозв'язків культури античного міста та варварської периферії, а також висловити припущення щодо внутрішніх причин взаємодії останніх. Для з'ясування цих питань особливе значення має відкритий у Тірі комплекс пізньоримського часу, що являє собою залишки зруйнованого пожежею житлового приміщення з досить численним і різноманітним керамічним посудом, амфорами тощо⁹. Ця споруда була відкрита в західній частині центрального розкопу, у верхньому горизонті античного шару. Вона перекривала північно-західний кут будинку римської вексильці, що датується на підставі знахідок монет і клейм III ст. н. е. Крім того, для визначення стратиграфії важливим є те, що досліджувана споруда розташована поверх залишків більш ранньої будівлі з монетами перших століть нашої ери¹⁰. Досліджувана споруда мала два або три (?) критих приміщення, розташованих Г-подібно щодо внутрішнього подвір'я з кам'яною вимостою¹¹ (рис. 1). Збереглися північно-західна та північно-східна стінки (кладки № 23, 42, 60). З південного заходу впритул стояла башта (кладка № 68), руїни якої використані як зовнішня стінка описуваної споруди. Частково збереглися внутрішні стінки (кладки № 41, 43). Для цього комплексу визначено два будівельних періоди¹². Будинок за типом належить до бездорних, типової схеми малої площини¹³. Площа забудови має близько 55 м². Стіни складені з каменю. Фундамент не виділено. Вихід на вулицю, від якого збереглося троє східців, був розташований, ймовірно, з північно-західного боку (№ 44). Кладки стін дволицьові, муровані на глині з грубо тесаних, а іноді зовсім не оброблених, погано викадрованих плит та блоків світло-жовтого черепашику. Система кладок тришарова, однорядна, постелиста, місцями наближається до іррегулярної.

Над бруківкою двору та на підлозі приміщення під завалом обпаленої глини, золи та вугілля були відкриті кружальні та ліпні посудини з глини, амфори, окремі знахідки із скла, побутові предмети з бронзи та заліза. Всі речі мають сліди перебування у вогні.

У північно-східній частині подвір'я трапилось скупчення кераміки: ліпний горщик, два сіроглиняних кружальних глеки, червонолаковий келих, сіроглиняна кружальна миска, фрагмент верхньої частини амфори (нижню частину її знайдено за 0,4 м на північ). Тут же були виявлені сильно пошкоджені бронзова підвіска, бронзове та залізне кільця, залізний ключ, кілька намистин та скляна вставка від каблучки.

⁸ Н. М. Кравченко. Памятники черняховского типа в Буджакской степи. — АИУ 1965—1966 гг., вып. 1. Киев, 1967, с. 224—227; іі ж. К изучению памятников черняховского типа в степях Северо-Западного Причерноморья. — МАСП, VII. Одесса, 1971, с. 51—64.

⁹ Н. М. Кравченко. Комплекс римського часу з Тіри. — АДУ, 1969, вип. 4. Київ, 1972, с. 181—184. Стаття написана на матеріалах першого року розкопок, що не характеризували всіх особливостей комплексу, в зв'язку з чим в даній праці внесено відповідні корективи до опису і датування пам'ятки.

¹⁰ Науковий архів Інституту археології АН УРСР.

¹¹ Там же.

¹² Там же. Перший, найбільш ранній будівельний період у 1969—1970 рр. не вивчався.

¹³ С. Д. Крижницький. Елліністичні житлові будинки Ольвії. — *Археологія*, т. XX, Київ, 1969, с. 92.

В різних місцях подвір'я та приміщення також під шаром обпаленої глини та вугільних прошарків знайдено дві амфори (одна роздавлена, але збереглася повністю, від другої залишилася верхня частина), ліпні вироби — горщик, дві мисочки, світильник, а також біконічну сіроглиняну кружальну посудину (келих) і фрагмент сіроглиняної миски.

Всі описані знахідки виявлено над першим (згори) рівнем підлоги та, як вже зазначалося, під шаром обпаленої глини й вуглистих прошар-

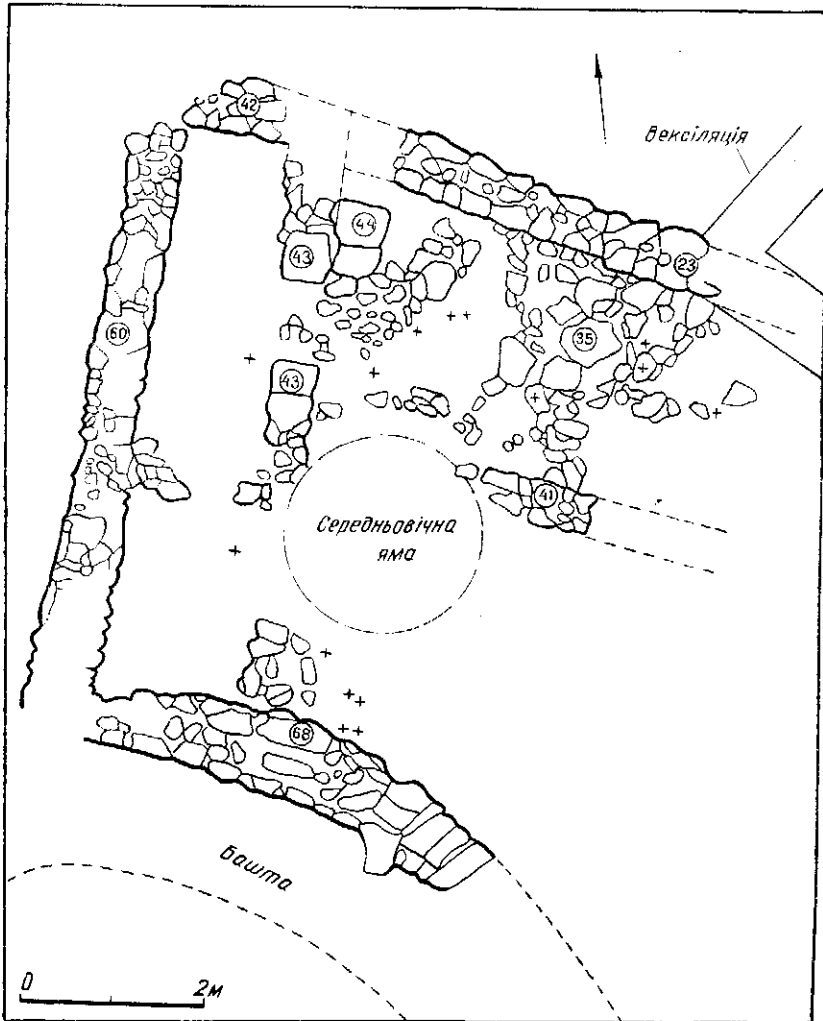

Рис. 1. План будівлі і місця знахідок речей.

ків. Комплекс в цілому можна вважати закритим (рис. 2). Його хронологія свідчить про час, коли він потрапив у завал, що може пролити світло на деякі питання історії Тіри і оточуючого населення.

Комплекс знахідок, що складається в основному з кераміки, не зовсім звичайний для римських шарів Тіри і включає, крім численних амфор і традиційних тірських форм, також кружальні біконічні вироби так званого черняхівського типу. Час *post quem* можна визначити на підставі стратиграфічних даних, про що згадувалось вище. Приміщення, в якому знайдено комплекс, могло з'явитися лише після припинення функціонування зазначених об'єктів, їх зруйнування, тобто не раніше середини III ст. н. е. Час *ante quem* окреслюється лише за допомогою хро-

нологічного визначення речей комплексу і передусім вибіркової за складом і кількістю групи амфор. Завдання дещо ускладнюється тим, що хронологія амфор римської доби для Північного Причорномор'я майже не розроблена, не визначені ще типологічні особливості матеріалу, існують розбіжності у назвах типів.

У вітчизняній літературі аналогічні амфори описано за матеріалами черняхівської культури і типи їх здебільшого термінологічно визначено

Рис. 2. Розвали амфор у приміщенні.

за назвами поселень (тип Делакеу, тип Ягнятин та ін.)¹⁴. Тому ця унікальна колекція амфор з тирського комплексу заслуговує, на нашу думку, детального і систематичного опису, типологічного аналізу і типологічних збілень, які дають змогу визначити хронологічні межі їх використання. Подаємо опис кожного з екземплярів за методикою, запропонованою Н. О. Лейпунською¹⁵ (табл. 1).

Типологічно амфори комплексу неоднорідні. Три екземпляри (рис. 4, 2, б) характеризуються близькими пропорціями тулуба і шийки, тому можуть бути віднесені до типу посудин з яйцеподібним широким тулубом і короткою шийкою. Вони не тотожні і за своїми особливостями утворюють різні варіанти в межах одного типу. Амфора № 40 має порівняно вузьку витягнуту шийку з рифленням, витягнутий смугасто рифлений тулуб, ніжку з перехватом. Друга (№ 306) відрізняється більш короткою шийкою і суцільно рифленим тулубом, який розширюється донизу. У третьої (№ 38) він звужується донизу, рифлення є тільки на тулубі, шийка вузька, витягнута, ручки довші, ніж у згаданих вище амфор.

Аналогії цьому типу наявні в античних центрах Північного Причорномор'я, де вони трапляються в комплексах та шарах IV ст. н. е. (рис. 6, 2а, б, в, 3, 4). Особливий інтерес становлять комплекси з могиль-

¹⁴ И. Б. Клейман. Материалы из керамических комплексов Тира II—IV вв. н. э. — Краткие тезисы докладов научной конференции «Античные города Северного Причерноморья и варварский мир». М., 1973, с. 18.

¹⁵ П. О. Лейпунська. Класифікація амфор архаїчного часу з Ольвії. — Археологія, вип. 8. Київ, 1973, с. 45—58.

Характеристика амфор*

Рис.	Інв. №	Назва деталі	Опис	Висота в см	Діаметр в см
3, 1	40	Амфора	Посудина з коротким яйцеподібним тулубом.	100*	35**
		Вінця	В перетині наближаються до сегментоподібних; внутрішня частина твірної вертикальна з жолобчастою поверхнею, з невеликою заокругленою опуклістю у верхній частині; зовнішня заокруглена. Є горизонтальна підсічка.	2,2	
		Шийка	Циліндрична, в плані круга, плавно поєднана з тулубом.	16	13
		Ручки	Короткі, петлеподібні, в перетині еліпсоподібні; верхня частина горизонтальна. Зовнішня поверхня профільована чотирма чіткими паралельними жолобками. Біля основи—пальцеві вдавнення.	13,2	16,7**
		Тулуб Ніжка	Яйцеподібний. Маленька; база різко відокремлена від тулуба вузьким перехватом, має форму короткого, розширеного догори конуса, підшва бази заокруглена.	1,5	3,1
3, 2	38	Інші ознаки	Глина темно-червона, шарувата, з великою кількістю вкраплень, блискіток. Вся поверхня має рифлення, згладжене на середній частині тулуба.		
		Збереженість Амфора	Фрагментована, повністю не реставрується.	95*	5,4**
		Вінця	Вузькогорла з яйцеподібним тулубом.	2,7	15,1
		Шийка	В перетині сегментоподібні з плавною твірною, внутрішня частина якої вертикальна, верхня і зовнішня—сегментоподібні, з підсічкою.	20,7	13,2**
		Ручки	Циліндрична, в плані круга, плавно поєднана з тулубом, трошки розширена донизу.	21,1	17,7
4, 2	306	Ручки	Поставлені вертикально, верхня частина їх горизонтальна. В перетині овальні. На зовнішньому боці є слабо окреслені жолобки.		4,9×3,5
		Тулуб Ніжка	Яйцеподібний. Конусоподібна. Підшва відбита в давнину, база плавно поєднана з тулубом.	2,5	9,5
		Глина	Червона, з домішкою блискіток і великих включень.		
		Інші ознаки	Тулуб має слабо позначене широке рифлення.		
		Збереженість Амфора	Шийка, нижня частина тулуба, ручки помальовані червоною фарбою. Реставровано повністю.		
Вінця	Має коротку шийку і яйцеподібний тулуб.	65*	37**		
			В перетині наближаються до		

* Тут і далі однією зірочкою позначено найбільші висоти, двома — діаметри.

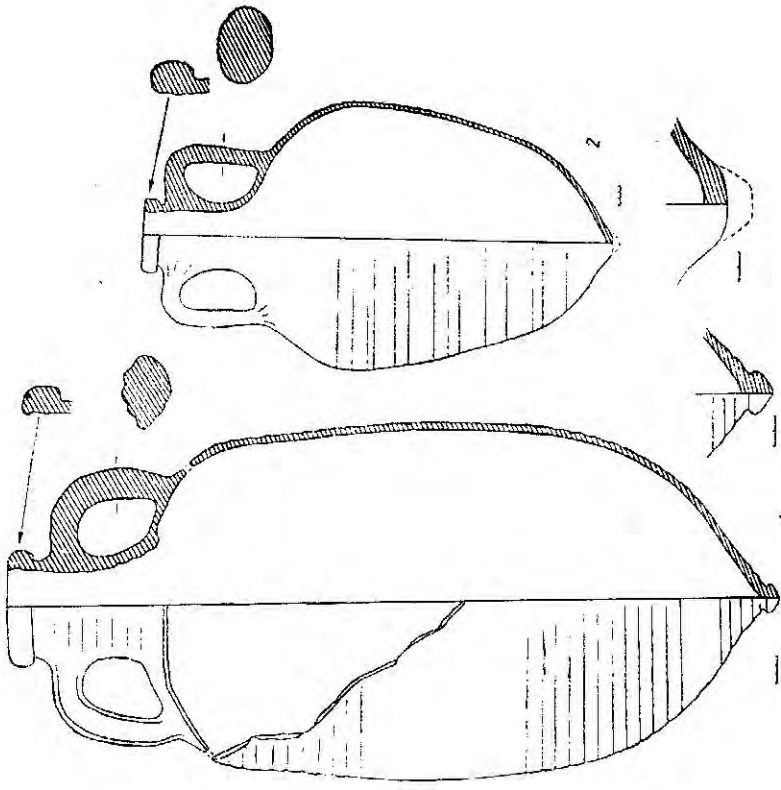

Рис. 3. Амфори Тіри з комплексу.
1 — № 40; 2 — № 38.

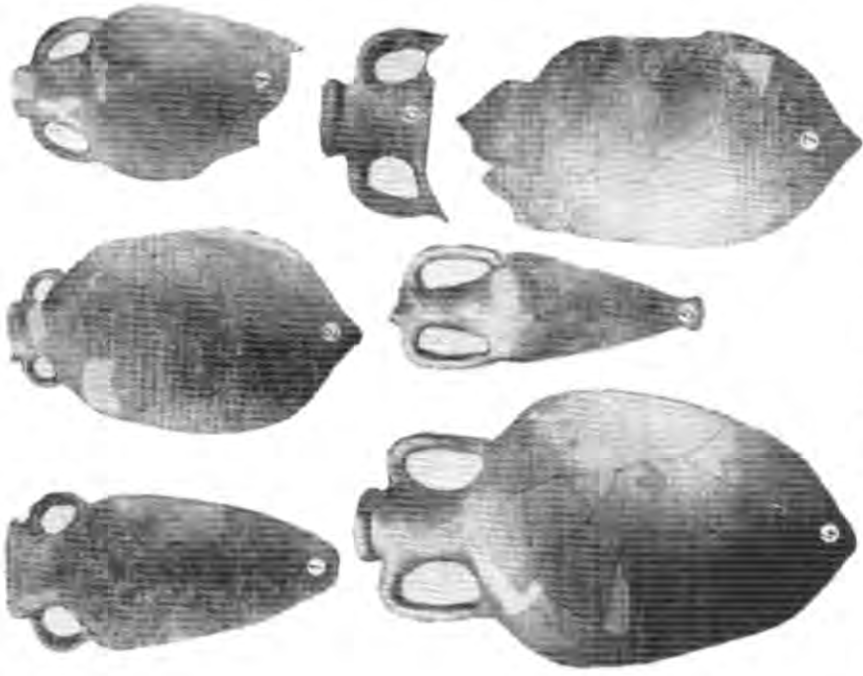

Рис. 4. Амфори Тіри з комплексу.
1 — № 605; 2 — № 306; 3 — № 39; 4 — № 38; 5 — № 307; 6 — № 40.

Рис.	Им. №	Назва деталі	Опис	Висота в см	Діаметр в см
5, 3	39	Шийка	трапеції. Твірна чітко поділяється на три частини: внутрішня вертикальна, верхня горизонтальна, зовнішня скошена, з прямим бортиком. Під вінцями — широкий, слабо окреслений жолобок.	6,2	10,7 9,9
		Ручки	Коротка, циліндрична; в плані — коло. Звужується донизу, плавно поєднана з тулубом.		
		Тулуб	Короткі, петлеподібні, в перетині еліпсоподібні, профільовані, з невеликою поздовжньою опуклістю по центру; сплюснені в місцях прикріплення.	4,4	9,8
		Ніжка	Яйцеподібний, розширюється донизу, з невеликим нечітко окресленим перехватом у верхній половині.		
		Глина	Коротка, база конусоподібна, плавно поєднана з тулубом; підосва заокруглена.		
		Інші ознаки	Світло-коричнева з включенням блискіток і чорних часток. Тулуб від нижньої основи ручок до дна рифлений, з частково зберсженим покриттям білою глиною; на плічках по сирій глині нанесено графіт NHA	50*	31,6**
		Збереженість Амфора	Реставрована повністю.		
		Вінця	З плоскозрізаними вінцями і тулубом з перехватом. В перетині складної геометричної форми. Твірна чітко поділяється на три частини: внутрішня вертикальна, виразно виділена закраїна. Верхня — горизонтальна, зовнішня — вертикальна з глибоким широким жолобком. Є підсічка.		
		Шийка	В формі зрізаного конуса, що розширюється донизу. В плані — еліпсоподібна, плавно поєднана з тулубом.	13	9,7×10,7 16,8×17,1
		Ручки	Короткі, нахилені щодо вертикальної осі, в плані еліпсоподібні. На зовнішній поверхні нечітко намічені широкі поздовжні жолобки.	14	3,5×2,5
Тулуб	Яйцеподібний.				
Ніжка	Не збереглася.				
Глина	Темно-червона, з рідкими чорними та білими вкрапленнями, блискітками.				
Інші ознаки	Поверхня верхніх двох перетинів шийки має чітке глибоке рифлення, на тулубі воно невиразне. Є сліди аглобу.	52*	19		
Збереженість Амфора	Амфора фрагментована. Нижня частина тулуба і ніжка не збереглися.				
Вінця	Світлоглиняна посудина з вузькою шийкою і конічним тулубом. Не збереглися.				

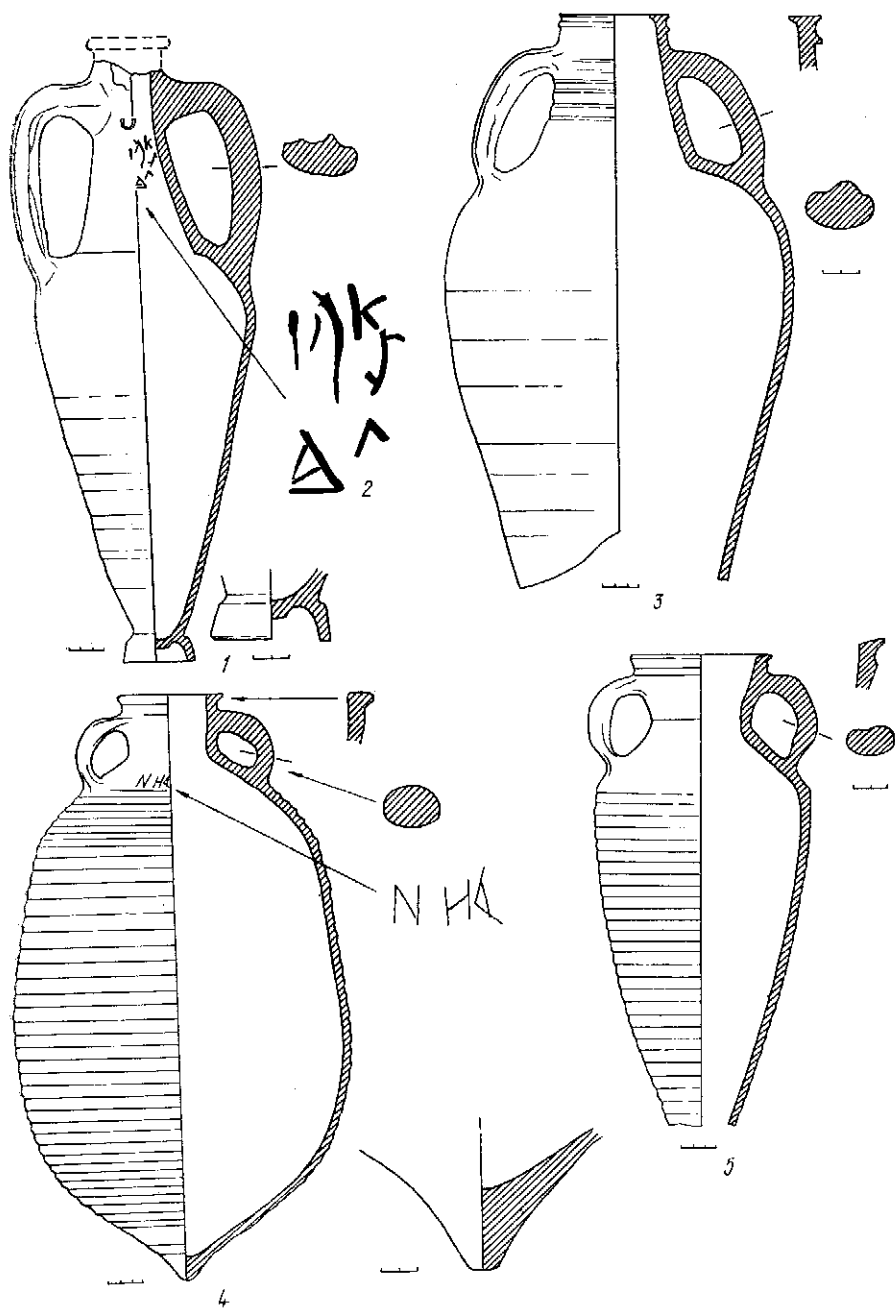

Рис. 5. Амфори Тіри з комплексу.
 1 — № 307; 2 — ді рінго на шийці амфори № 307; 3 — № 309; 4 — № 306; 5 — № 605

Рис.	Инв. №	Назва деталі	Опис	Висота в см	Діаметр в см
5, 5	605	Шийка	Конусоподібна, з розширенням донизу; в плані — коло. При переході до тулуба навколо шийки є жолобок.	15,7	12,2** 6,3
		Ручки	Поставлені вертикально, верхня частина горизонтальна. В перетині еліпсоподібні, на зовнішній частині — жолобки з виразно наміченим ребром.	14	3,9×2,1
		Тулуб	Конусоподібний, розширений догори.		
		Ніжка	База різко відокремлюється від тулуба, має форму короткого зрізаного конуса. Підшва чітко увігнута, з округлою опуклістю у центрі.	2,5	6,4**; 4,9
		Глина	Світло-жовтуватого кольору, з великою кількістю блискіток та включень.		
		Інші ознаки	Поверхня тулуба від нижньої основи ручок до денця має слабе рифлення. На боці — заглиблення, нанесене по сирій глині (до випалу). На шийці — епіграфічне клеймо і червоного кольору di pinto.		
		Збереженість	Реставрована.		
		Амфора	З воронкоподібною шийкою та конічним тулубом.	39*	
		Вінця	В перетині наближаються до трапеції, твірна різко поділяється на три частини: внутрішня частина — вертикальна, верхня — трохи скошена до середини. Зовнішня — скошена, з невеликою вертикальною верхньою частиною. Неглибокий жолобок відокремлює вінця від шийки.	1,4	11
		Шийка	Коротка, воронкоподібна, звужується донизу, в плані — коло. Основу підкреслено неглибоким жолобком.	5,5	10,8 9
		Ручки	Короткі, пстлеподібні, в перетині еліпсоподібні, з нечітко наміченим вузьким жолобком.	8	1,7 2,2
		Тулуб	Конусоподібний.		
Глина	Світлого рожево-жовтуватого кольору, з домішкою чорних включень та блискіток. Структура шарувата.				
Інші ознаки	Поверхня тулуба від плічок до денця рифлена.				
Збереженість	Денце не збереглося.				

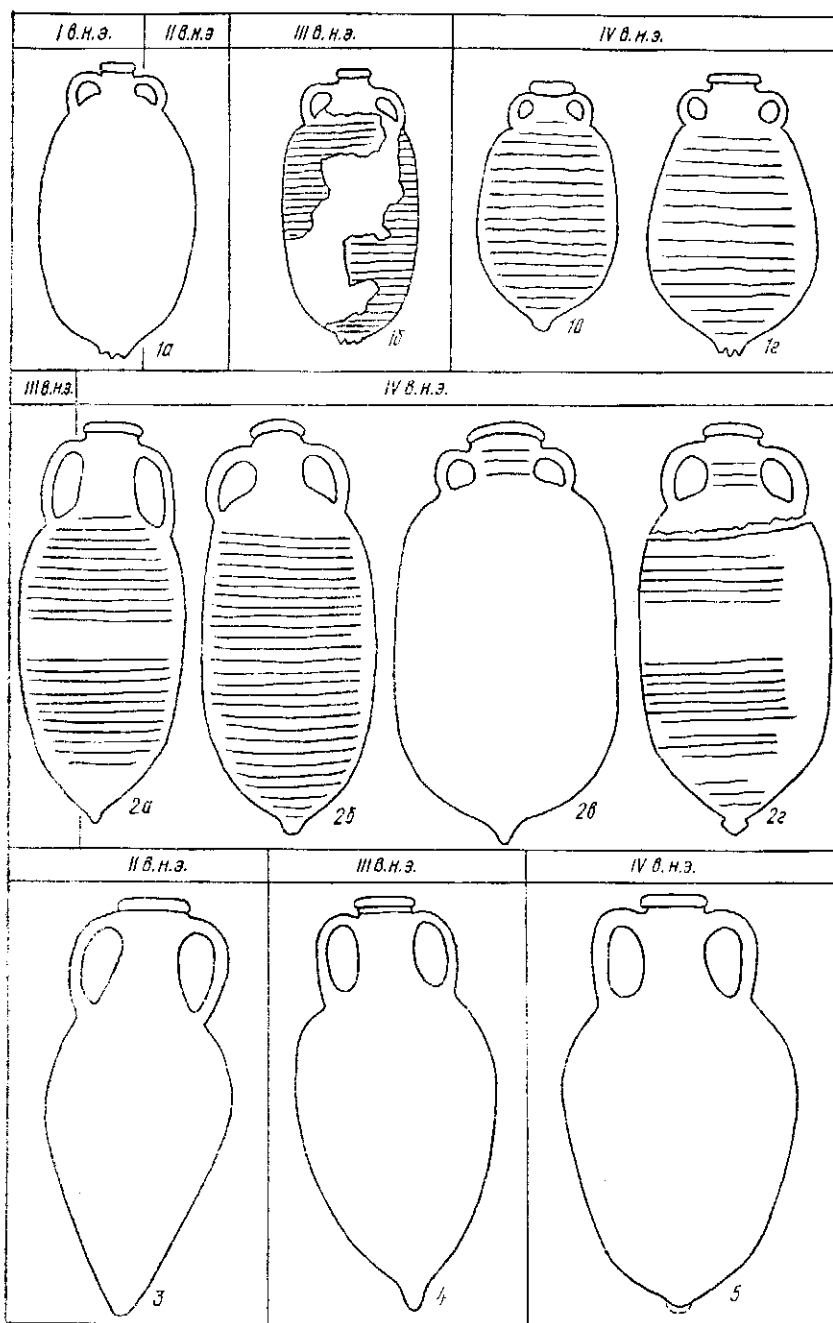

Рис. 6. Амфори з Тіри в типологічних рядах амфор римського часу.
 1 а, б, г — Афіньська агора; 1а — Тіра (№ 306); 2а — Мірмекій; 2б — Харакс (могила № 33); 2с — радгосп № 10 (могила № 46); 2д — Тіра (№ 40); 3 — Козирка; 4 — Семєнівка; 5 — Тіра (№ 38).

ників у Хараксі (поховання 15 і № 38) та поблизу радгоспу № 10, які датуються кінцем III — першою половиною IV ст. н. е.¹⁶ Можливо, вони фіксують час появи амфор зазначеного типу у Північному Причорномор'ї.

Щодо європейських аналогій, то появу амфор з широким яйцеподібним тулубом дослідники визначають кінцем II ст. н. е. (за Дресселем, 26 тип)¹⁷. Пізніше, в III ст. н. е., у виробів цього типу шийка стає ширшою, з'являється рифлення на поверхні. Г. Робінзон¹⁸, досліджуючи амфори з Афіньської агори, довів, що еволюція морфологічних ознак в цій групі йде по лінії розширення шийки та нижньої частини тулуба, а також змін у рифленні: спочатку воно є лише на верхній частині, а пізніше вкриває весь тулуб (рис. 6, 1, б, г). За морфологічними ознаками амфори з тирського комплексу займають місце в кінці цього ряду. За такими ознаками, як широка шийка, розширена нижня частина тулуба, рифлення по всій поверхні, червоний колір глини, вони можуть датуватися IV ст. н. е. На особливу увагу заслуговує той факт, що цей тип посудин широко відомий в пам'ятках північно-західного Причорномор'я та Лісостепу Південно-Східної Європи (черняхівська культура), таких, як Собар, Фрунзівка, Ягнятин, Альдені, Комрат, Ріпнів II (рис. 6). В літературі вони виступають під назвою ягнятинського типу. Датування їх, як відомо, викликало свого часу широку дискусію, в якій Є. В. Махно захищала пізню дату — V—VI ст.¹⁹ Але інші дослідники висловлювались на користь IV—V ст.²⁰ В наш час це питання переглянуто М. Б. Щукіним, який, спираючись на афіньські аналогії і систематизацію Г. Робінзона, вважає за можливе датувати найпізніший тип цього ряду IV ст. н. е.²¹

Амфора № 39 (рис. 4, 3) з плоско зрізаними вінцями, шийкою, що розширюється до плічок, витягнутим, з перехватом тулубом та рифленням по шийці й тулубу, в літературі не має певного типологічного визначення. Умовно можна запропонувати таку назву типу: амфора з плоско зрізаними вінцями та тулубом з перехватом. На розкопках Тіри виявлена ще одна така ж, але ціла посудина (А=1307), що зберігається у Білгород-Дністровському краєзнавчому музеї (рис. 7, 1). Аналогічну амфору знайдено в Хараксі, в могилі № 26, що датується кінцем III—першою половиною IV ст. н. е.²²

За спостереженнями Д. Б. Шелова, вироби цього типу трапляються по всьому Північному Причорномор'ї (Боспор, Херсонес та ін.) в парах IV ст. н. е., але їх немає в шарах III ст. н. е.²³ Відомі вони й в пам'ятках черняхівської культури (Делакеу), що датуються IV ст. н. е.²⁴ Вважається, що цей тип, який виник в IV ст. н. е., розвивається в V—VI ст.²⁵

¹⁶ П. П. Сорокіна. О стеклянных сосудах с каплями синего стекла из Причерноморья.—СА, № 4, М., 1971, с. 85; В. Д. Блаватский. Харакс.—МИА, № 19, рис. 13, 3; М. Б. Щукін. Вопросы хронологии черняховской культуры и находки амфор.—СА, № 2, М., 1968, с. 45, рис. 3; И. Б. Зеест. Керамическая тара Боспора.—МИА, № 83, 1960, с. 121—122, табл. XL, 104; Д. Б. Шелов. Экономическая жизнь Танаиса.—Античный город, М., 1963, с. 117.

¹⁷ H. Dressel. Sigilla impressa in amphoris in Monte Testaccio et in Emporio reperitis.—Corpus Inscriptionum Latinarum, XV, 1899, табл. II, 26.

¹⁸ H. Robinson. Pottery of the Roman Period.—«The Athenian Agora», 5, New Jersey, 1959, табл. 8, 197. Цит. за М. Б. Щукіним: «Вопросы хронологии черняховской культуры и находки амфор» (СА, № 2, М., 1968, с. 44—45).

¹⁹ Є. В. Махно. Поселення культури «полів поховань» на північно-західному Правобережжі.—АП, т. 1. Київ, 1949, с. 169, табл. II, 7.

²⁰ Д. Т. Березовец. О датировке черняховской культуры.—СА, № 3, 1963, с. 98—100; Л. С. Клейн. Вопросы происхождения славян.—Доклады VI научной конференции Института археологии АН УССР.—СА, XXII, 1955, с. 260.

²¹ М. Б. Щукін. Вказ. праця, с. 45.

²² В. Д. Блаватский. Харакс..., с. 273, рис. 13, 1.

²³ Д. Б. Шелов. Танаис и Нижний Дон в первые века нашей эры. М., 1972, с. 316.

²⁴ Э. А. Рикман. Вопросы датировки..., с. 90.

²⁵ А. Л. Якобсон. Средневековые амфоры.—СА, XV, 1951, с. 328, рис. 1, 1, 2, 3.

Амфора № 307 світлоглиняна, з вузькою шийкою, конічним тулубом та ніжкою, що розширюється допизу (рис. 4, 5). Вона відрізняється від широко розповсюджених світлоглиняних амфор з вузькою шийкою і профільованими ручками (найпізнішого варіанту посудин з опуклим тулубом та маленьким піддоном)²⁶, стрункою конусоподібною формою тулуба та широким, трапецієподібним у перетні піддоном. Глина та верхня частина амфор обох типів дуже схожі. Ймовірно, що вони вироблялись у Малій Азії²⁷ і були поширені у всіх античних містах Північного Причорномор'я, які торгували з Південним Причорномор'ям у пізньоантичний час. Що ж до датування, то світлоглиняні амфори з конічним тулубом та широкою ніжкою відомі у закритих комплексах, і шарах кінця III ст. (але в основному IV ст. н. е.) та існують до раннього середньовіччя²⁸.

Рис. 7. Пізньоантичні знахідки з Тіри.
1 — амфора; 2 — фрагмент черняхівської посудини.

Амфори цього типу (інкерманський, за М. Б. Щукіним) широко розповсюджені на всій території черняхівської культури (Ізвоар, Комарів, Вікторівка II та ін.). Як відзначає М. Б. Щукін, в черняхівських пам'ятках відомо 15 цілих екземплярів таких посудин²⁹.

Амфора (№ 605; рис. 4, 1) має воронкоподібну шийку. Такі знахідки є на Боспорі (Ілурат, Херсонес), де вони датуються II—III ст. н. е. і вважаються привезеними з Південного Причорномор'я³⁰. Але тирський варіант відрізняється від східнопричорноморських з конусоподібним профілем бочка та пропорціями верхньої частини (відсутність шийки, інше оформлення ручок, суцільне рифлення). За стилем оформлення і профілем тулуба тирський екземпляр наближається до амфор, знайдених на черняхівських пам'ятках (Малаешти, Єлизаветовичі, Комрат), які за знахідками — скляним келихом з шліфованими овалами і фібулою з підв'язним приймачем — датуються IV ст.³¹

В цілому всі амфори комплексу широко відомі в античних містах Північного Причорномор'я і можуть бути датовані IV ст. н. е. (ймовірно, його другою половиною). Щодо виробництва, то вони, очевидно, походять з різних центрів Південного Причорномор'я і Боспору. Аналогії цим посудинам знаходимо на пам'ятках черняхівської культури як південних і південно-західних районів, так і північних (Ягитин).

Столовий посуд репрезентовано у комплексі в основному сіроглиняною кружальною керамікою (два глски, дві миски, келих та червонолаковий кубок). Цікаво, що разом з традиційними формами, добре ві-

²⁶ И. С. Каменецкий. Светлоглиняные амфоры с Нижне-Гниловского городища. — КСИА АН СССР, № 94. М., 1963, с. 31—33; Д. В. Деолик, О. Ю. Круг. Эволюция узкогорлых светлоглиняных амфор с профилированными ручками. — СА, № 3, 1972, с. 100 і далі.

²⁷ Д. Б. Шелов. Тапанс и Нижний Дон..., с. 316.

²⁸ И. Б. Зеест. Вказ. праця, стор. 122; табл. ХLI, 105; Н. И. Соколовский. Крепость на городище у хутора Батарейка I. — СА, № 1, 1963, с. 186, рис. 6, 6; Д. Б. Шелов. Вказ. праця, с. 316.

²⁹ М. Б. Щукін. Вопросы хронологии..., с. 41. Крім того, неопублікована амфора цього типу походить з хут. Савинського (колишнього Лубенського повіту); зберігається у фондах Полтавського краєзнавчого музею (№ А-135).

³⁰ И. Б. Зеест. Вказ. праця, с. 116—117; И. Т. Кругликова. Боспор в позднеантичное время. М., 1966, с. 149, рис. 37, 8; В. Ф. Гайдукевич. Илурат. — МИА, № 85. М. — Л., 1958, с. 37, рис. 21.

³¹ Э. А. Рикман. Вопрос датировки..., с. 91, рис. 1, 11, 12, 13.

Типи столового посуду

Рис.	Назва	Опис	Висота в см	Діаметр в см
8,5	Глек	З кулястим тулубом та середньовисокою шийкою	21,4	7,5
	Вінця	Валикоподібні, профільовані.		
	Шийка	Циліндрична, широка, плавно поєднана з тулубом.		
	Ручка	Одна, невелика, стрічкова, поставлена майже вертикально, прикріплена верхнім краєм до шийки, нижнім до тулуба.		
	Тулуб	Кулястий.		8
	Денце	На широкій низькій кільцевій підставці.		
	Глина	Добре відмулена, міцна, з невеликими домішками блискіток, з порожнинами. Черепок на зламі — всередині червоний, біля поверхні сірий.		
	Інші ознаки	Поверхня сіролощена; суцільне лошіння, причому горизонтальне перекрите вертикальним.		
	Орнамент	Рельєфний валик.		
	Збереженість	Глек фрагментований, частина шийки не збереглася.		
8,7	Глек	Біконічний, з високою шийкою.	16	10
	Шийка	Широка, циліндрична, висока, плавно поєднана з тулубом.		
	Ручка	Одна, нижня основа на плічках.		
	Тулуб	Біконічний, із згладженим ребром, високими плічками.		
	Денце	На кільцевій підставці.		
	Глина	Без істотних домішок, черепок на зламі сірого кольору.		
	Інші ознаки	Випал рівномірний, на внутрішній поверхні — глибокі сліди круга. Зовнішня поверхня з лошінням, вертикальним на шийці та суцільним на тулубі. Біля основи шийки — рельєфний валик, під ним пролощений зигзаг.		
	Збереженість	Фрагментований.		
8,2	Миска	З прямим бортиком та косими стінками.	9,5	28
	Вінця	Потовщені.		
	Тулуб	З прямим бортиком, що плавно переходить у косі стінки.	3,5	10
	Денце	На масивній кільцевій підставці.		
	Глина	Добре відмулена, міцна, з домішками блискіток.		
		Інші ознаки	Зовнішня та внутрішня поверхні з горизонтальним лошінням. На поверхні — сліди гончарного круга. Випал рівномірний, черепок на зламі рівномірного сірого кольору.	
	Збереженість	Фрагментована.		
8,1	Миска	З біконічним профілем	9	26
	Вінця	Профільовані, відігнуті назовні.		
	Тулуб	З біконічним високо піднятим бочком.		
	Денце	На широкій низькій кільцевій підставці.		8
	Глина	Добре відмулена, міцна, з невеликими домішками блискіток; випал рівномірний, черепок на зламі сірого кольору.		
	Збереженість	Фрагментована.		
8,3	Кубок	Сіролощений, з біконічним бочком.	6,4	7
	Вінця	Потовщені, відігнуті назовні.		

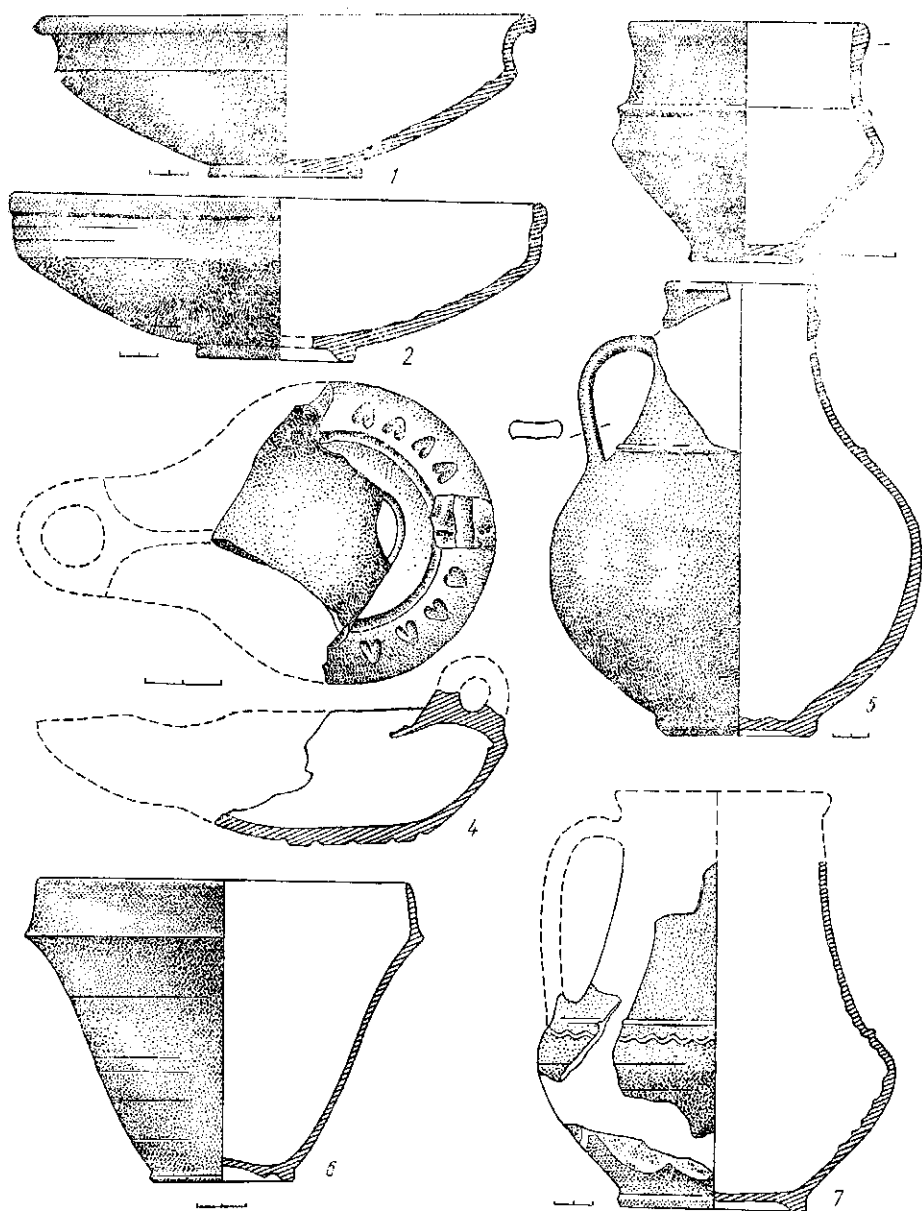

Рис. 8. Кружална кераміка з комплексу.

1, 2 — сіролощені миски; 3 — сіролощений келих; 4 — світлоглиняний світильник; 5, 7 — сіролощені глечики; 6 — червонолаковий келих.

Рис.	Назва	Опис	Висота в см	Діаметр в см
8, 6	Тулуб Денце Інші ознаки	Біконічний, з гострим ребром. На кільцевій підставці. Поверхня сіролощена, вище ребра — рельєфний валик.	11,9	7
	Збереженість Кубок Вінця Тулуб	Цілий. Червонолаковий, з прямим бортиком. Прямі. Трохи нахилений у середину, з чітким ребром при переході до злегка опук- лих стінок.		14,5
	Денце	Ввігнуте, на низькій широкій кільце- вій підставці.		5,8
	Глина	Світло-коричневого кольору, міцна, з великими домішками дрібних блис- кіток.		
	Інші ознаки	Поверхня вкрита бурим лаком, з під- тіками в нижній частині посудини. Є сліди круга.		
	Збереженість	Фрагментований, реставрований.		

домими у римських шарах Тіри та інших міст Північного Причорномор'я, є кераміка так званого «черняхівського типу» з біконічним профілем.

Подаємо опис основних типів столового посуду.

Глеки (рис. 9, 5) з кулястим тулубом та середньовисокою шийкою відомі в пізньоантичних пам'ятках Північного Причорномор'я. Такі вироби та їх фрагменти траплялися і раніше в Тірі. Вони генетично пов'язані з елліністичним типом³², який не знайшов поширення на пам'ятках черняхівської культури, але кілька глеків, близьких за пропорціями та формами, відомі у Раковецькому й Черняхівському могильниках³³.

Один глек (рис 8, 7) належить до типу біконічних з високою шийкою. Знахідки їх неодноразово фіксувались у римських шарах Тіри та пам'ятках черняхівської культури³⁴, де вони широко розповсюджені і являють собою характерний елемент черняхівського керамічного комплексу.

Миски. Одна (рис. 8, 2) з прямим бортиком належить до типу, широко відомого серед пізньоантичних пам'яток Північного Причорномор'я, в самій Тірі та в гето-дакійській культурі³⁵. В лісостепових черняхівських пам'ятках цей тип трапляється, але досить рідко³⁶.

Друга миска біконічного профілю (рис. 9, 2) так само, як і перша, в пізньоримській час має аналогії у відповідних шарах Тіри, Ольвії та інших міст Північного Причорномор'я³⁷. Крім того, подібні посудини чи-

³² С. И. Капошина. Некрополь в районе поселка им. Войкова близ Керчи. — МИА, № 69. М., 1959, с. 137, 139, рис. 42, 2; В. Н. Корпусова. Некрополь у с. Золотое. — КСИА АН СССР, вып. 128. М., 1971, с. 87, рис. 35, 8; А. І. Фурманська. Розкопки Тіри у 1958 р. — АП, т. XI. Київ, 1962, с. 124, рис. 7, 2.

³³ И. С. Винокур, М. И. Островский. Раковецкий могильник. — МИА, № 139, с. 154, рис. 12, 1 (поховання № 14 датується IV ст. н. е.).

³⁴ А. І. Фурманська. Археологічні пам'ятки Тіри перших століть нашої ери. — Археологія, т. X. Київ, 1957, с. 91; Б. В. Магомедов. До вивчення черняхівського гончарного посуду. — Археологія, вип. 12. Київ, 1973, с. 83.

³⁵ А. І. Фурманська. Археологічні пам'ятки Тіри перших століть нашої ери. — Археологія, т. X. Київ, 1957, с. 88—89; Gh. Bichig. Cultura carpica. București, 1973, с. 325, табл. CIX, 3.

³⁶ G. Diaconu. Einheimische und Wandervölker in 4 Jahrhundert u. Z. auf den Gebiete Rumäniens. — Dacia, VIII. N. S. 1964, с. 207, рис. 7, 5.

³⁷ А. І. Фурманська. Археологічні пам'ятки..., с. 90—91.

сленні в пам'ятках черняхівської культури на всій її території поширення. Це один з основних типів черняхівських мисок.

Кубок (рис. 9, 1) — невелика біконічна посудинка, характерна для черняхівських керамічних комплексів³⁸. Аналогії наявні також і в пізньоантичних пам'ятках Північного Причорномор'я³⁹.

Описані види гончарної сіроглиняної кераміки відзначаються єдиним стилем оформлення: лощеною поверхнею, характером деталей — профілюванням вінець, денцем, пластичною орнаментациєю та ін.

Деякі з цих форм (глек з кулястим тулубом, миска з прямим бортиком; рис. 8, 2, 5) вже добре відомі на рубежі та в перших століттях

Рис. 9. Кружална кераміка з комплексу.

1 — сіролощений келих; 2 — сіролощена миска; 3 — червонолаковий келих; 4 — світлоглиняний світдяник; 5 — сіролощений глек.

нашої ери в пам'ятках Північного Причорномор'я та Нижнього Подунав'я і особливо характерні для карпато-дакійської культури⁴⁰. Як окремі знахідки трапляються вони також в черняхівських комплексах.

Крім характерних черняхівських форм сіроглиняних посудин з комплексу, в шарі виявлена значна кількість сіроглиняної кружалної кераміки, що має близькі аналогії в черняхівських пам'ятках. Особливо слід відзначити фрагмент однієї посудини (ймовірно, глека, рис. 7, 2), на стінці якої зображено досить складну композицію. Збереглися зображення двох гребінців, типових для провінціалноримської культури перших

³⁸ А. Т. Брайчевская. Черняховские памятники Надпорожья. — МИА, № 82. М., 1960, с. 190, табл. II, V.

³⁹ В. Д. Блаватский. Харакс, с. 275, рис. 14, 1, 2.

⁴⁰ Gh. Vichir. Вказ. праця, с. 327, табл. CXI, 2; с. 348, табл. CXXXII, 5; H. Diaconoviću. Dacia de la Burebista la cucerirea Romana, 1972, с. 187, рис. XXIII, 1; Ret E. Vulpe. Les fouilles de Poiana. — Dacia, III—IV, 1927—1932. B. 1933, pp. 302, fig. 74, 6; I. Ionița și V. Ursache. Noi date arheologice privind riturile funerare la Carpo-Daci. — SCIV, N 2, 1968, pp. 216, fig. 6; Gh. Vichir. La civilisation des carpes (IIe—IIIe siècle de n. e.) a la lumiere des Fouilles archéologiques de Poiana—Dulcești, de Butnărești et de Fădurenii — Dacia, Vol. XI, 1967, fig. 14, 1, 7; A. Vulpe. La civilisation Dace a la lumiere des fouilles de Poiana. — Dacia, 1. București, 1957.

століть нашої ери, в тому числі черняхівської культури. Вони належать до раннього типу (III ст. н. е.). На одному з них є орнамент у вигляді двох рядів зигзагів. Нижче від них рельєфним валиком відокремлюється прямокутник, заповнений трьома рядами зигзагів, які, в свою чергу, розмежовані один від одного горизонтальними лініями. Зліва — частина зображення якоїсь тварини з хвостом (рис 10). Безперечно, це деталь складної піктограми, окремі елементи якої властиві для черняхівської орнаменталі.

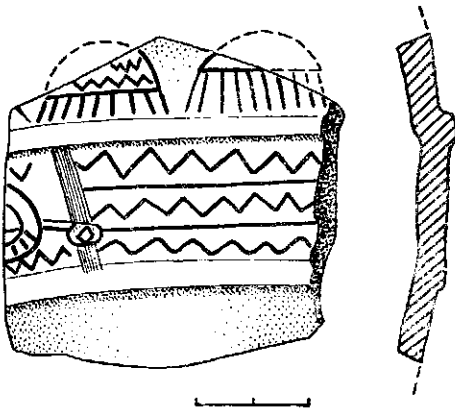

Рис. 10. Фрагмент черняхівської посудини з Тіри.

Гребінь і тварина (миша) — символи, засвідчені на кераміці лісостепового Черняхова (Ромашки)⁴¹. Така символіка, ймовірно, була зрозуміла в Тірі та в інших районах Північного Причорномор'я. Таким чином, сіроглиняний посуд тірського комплексу свідчить про співіснування в IV ст. н. е. традиційних форм сіроглиняної кераміки і нових, близьких до матеріалів черняхівської культури.

Крім сіроглиняних кружальних посудин, у комплексі трапились зразки червонолакової кераміки.

Це кубок з прямим бортиком та косими стінками (рис. 9, 3). В містах Північного Причорномор'я такі знахідки часті. Датування їх пов'язане з деякими труднощами, хоч всі дослідники одностайні в тому, що період їх побутування визначається широким діапазоном (кінць I ст. до н. е.—IV ст. н. е.)⁴². Вважається, що на Боспорі пізні екземпляри — місцевого виробництва: вони відомі в комплексах кінця III (Семенівка) та IV ст. н. е. (Тірітака)⁴³.

Відзначимо, що знахідки червонолакового посуду виявлено у невеликій кількості в комплексах черняхівської культури Лісостепу (Ромашки, Бокани та ін.)⁴⁴. Кубок з тірського комплексу переконливо свідчить, що цей тип червонолакової кераміки продовжує існувати в Тірі в IV ст. н. е.

До цієї ж групи слід також зарахувати невеликий фрагмент стінки червоноглиняної кружальної посудини з рельєфним орнаментом у вигляді рядів стилізованих трилистників (рис. 11, 10). За технікою виконання та мотивами орнаменту він близький до кераміки пергамського кола, відомої у Тірі⁴⁵. Не виключено, що на вимостку подвір'я цей уламок міг потрапити випадково.

⁴¹ Н. М. Кравченко, А. С. Бугай, Б. В. Магомедов. Розвідки на Київщині. — АДУ, 1969, вип. IV. Київ, 1972, с. 343, рис. 1.

⁴² Т. Кнірowitzsch. Untersuchungen zur Keramik römischer Zeit aus den Griechenstädten an der Nordküste des Schwarzen Meeres. — Materialien zur römisch-germanischen Keramik, IV, 1929, с. 31; Л. Ф. Силантьєва. Краснолаковая керамика из раскопок Илурата. — МИА, № 85, 1958, с. 287; Д. Б. Шелов. Танаис и Нижний Дон..., с. 135.

⁴³ И. Т. Кругликова. Исследование сельских поселений античных государств Юга СССР. — Acta archaeologica Hungarica. Budapest, XIV, 1962, рис. 13; В. Ф. Гайдукевич. Некрополи некоторых боспорских городов. — МИА, № 69, 1959, с. 218—219, рис. 87, 3.

⁴⁴ Г. Б. Федоров. К вопросу о сарматской культуре в Молдавии. — Известия Молдавского филиала АН СССР. Кишинев, 1956, с. 60; А. И. Брайчевська. Деякі археологічні дані про торгівлю древніх слов'ян з кримськими містами. — Археологія, т. X, Київ, 1957, с. 116, табл. I; Э. А. Рикман. Вопросы датировки импортных вещей в памятниках племен черняховской культуры Днестровско-Прутского междуречья. — СА, № 4, 1972, с. 86, табл. 2.

⁴⁵ А. І. Фурманська. Археологічні пам'ятки Тіри..., с. 87, табл. I, 13.

Кухонну кераміку репрезентовано шістьма ліпними посудинами: двома чашами зрізаноконічної форми і горщиками, однотипними з прямою вертикальною шийкою (3 екземпляри) та одним тюльпаноподібною форми (рис. 12; 13). Опис виробів подається на табл. 3.

Аналогічні миски та горщики широко розповсюджені у римський час на Північному Причорномор'ї та Подунав'ї. Вони є у ранніх та пізніх

Рис. 11. Скляні та металеві речі з комплексу.

1, 2 — фрагменти скляних кубків; 3—9 — залізні ключі; 4, 5 — бронзові виробі; 6 — залізне кільце; 7 — скляна вставка; 8 — скляна намистина; 10 — уламок червоноглинної посудини.

шарах Танаїсу, у невеликій кількості на городищах Нижнього Подніпров'я, в сарматських похованнях на Дунаї⁴⁶. Слід зазначити, що подібні форми ліпного посуду трапляються і в південних районах черняхівської культури. Характерні вони для пам'яток Румунії (Тіргшор), Нижнього Подніпров'я та Нижнього Подністрів'я (Мирне)⁴⁷.

Очевидно, характерні особливості домашнього виробництва кераміки склалися тут у попередній період і відбивають традиції місцевого пізньоскіфського, сарматського та гетського населення.

⁴⁶ Т. М. Арсеньева. Лепная керамика Танаиса.— МИА, № 127. М., 1965, с. 169 та ін.; № 154, с. 196; М. І. Вязьмитіна. Золота Балка. Київ, 1962, с. 40, рис. 16, 8; с. 131, рис. 65, 2, 27; G. h. Bichir. Sarmatii la Dunărea de jos in lumina ultimelor cercetări.— Pontica V, 1972, pp. 137—176, pl. V, 4; XVIII, 2; X, 2; IX, 8; XX, 1; G. h. Diaconi. Despre sarmați la Dunărea de jos in lumina descoperirilor de la Tîrgșor.— SCIV, 1965, N 2, с. 327, рис. 2, 3.

⁴⁷ G. Diaconi. Tîrgșor, табл. VIII, 1, 2; XI, 2, 3; XIV, 2; XVI, 4 та ін. (не комплекси переважно III ст.); Э. А. Сымонович. Итоги исследования черняховских памятников в Северном Причерноморье.— МИА, № 139. М., с. 230, рис. 17, 10; Н. М. Кравченко. Работы черняховского отряда Днестро-Дунайской экспедиции.— АИУ, 1968, вып. III. Киев, 1971, с. 42.

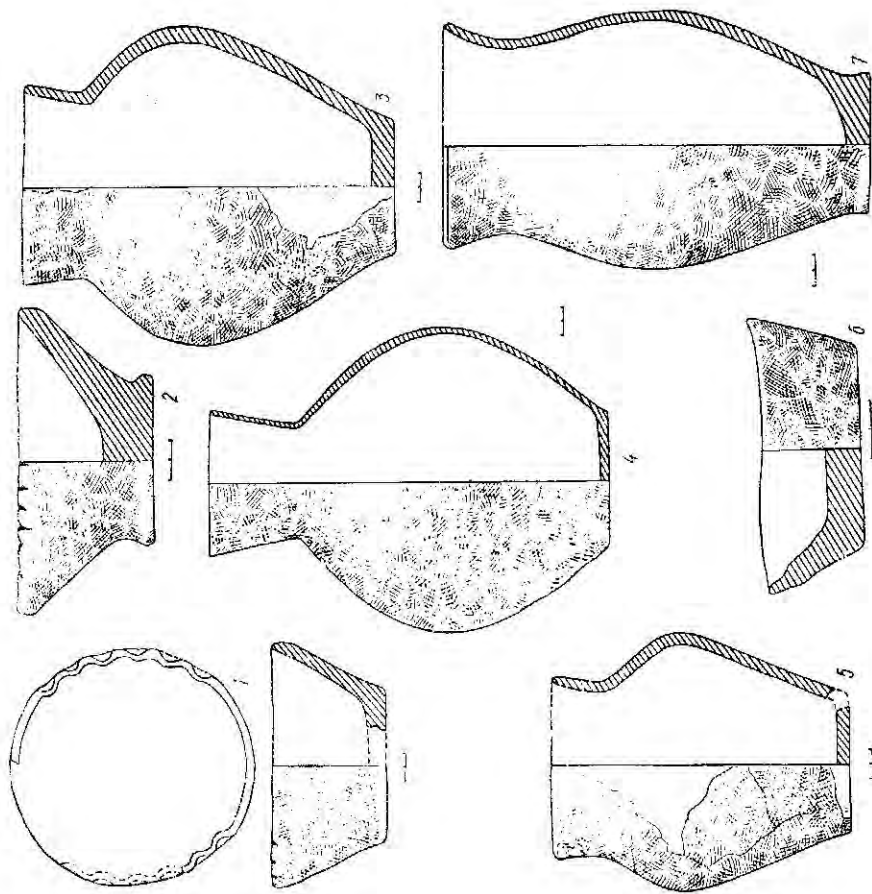

Рис. 12. Ліпна кераміка з комплексу.
1, 2 — чаші; 3, 4, 5, 7 — горщики; 6 — свігльняк.

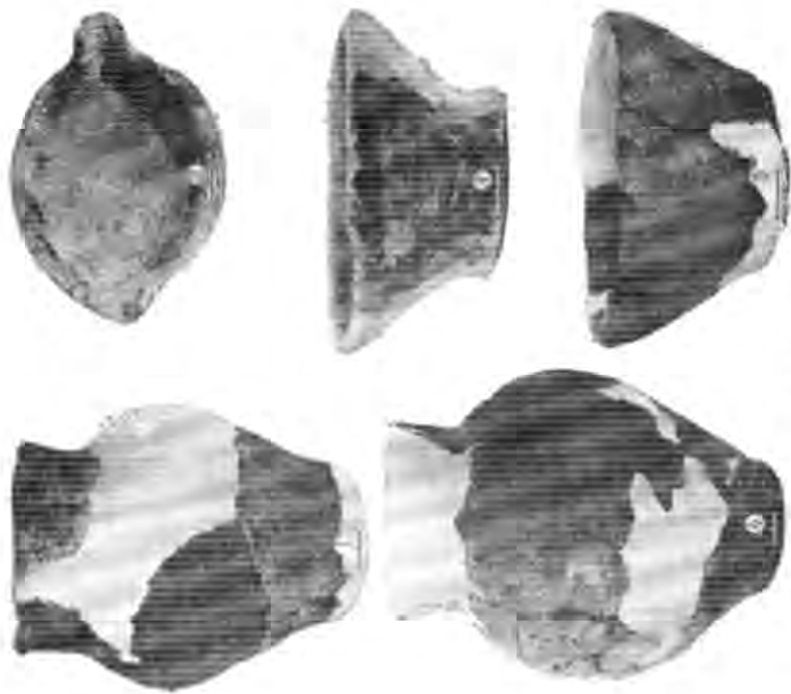

Рис. 13. Ліпна кераміка з комплексу.
1, 4 — горщики; 2 — свігльняк; 3, 5 — чаша

Кухонна кераміка*

Рис.	Деталь	Опис	Висота в см	Діаметр в см
12, 1	Чаша	З космих стінками.	8	16,3
	Тулуб	Конічної форми.		
	Денце	Плоске		9,5
	Глина	Погано перемішана, груба.		
	Інші ознаки	Вінця орнаментовано зашипами у двох симетрично розташованих місцях. Поверхня горбкувата. Черепок сірого кольору з червонуватими плямами, нерівномірного випалу.		
12, 2	Збереженість	Фрагментарна.	7	14,5
	Чаша	Зрізанокопичної форми.		
	Тулуб	З космих стінками, що розширюються догори.		8,5
	Денце	На високому плитчастому піддоні.		
	Глина	Погано перемішана.		
	Інші ознаки	Вінця орнаментовано косими насічками. Поверхня горбкувата. Черепок світло-сірого кольору.		
12, 3	Збереженість	Фрагментована.	25	14
	Горщик	З виділеною шийкою.		
	Шийка	Широка, циліндрична, трохи розширена догори. При переході до тулуба — чітка грань.	4	21
	Тулуб	Яйцеподібний, розширений в середній третині.		8,5
	Денце	Плоске.		
	Інші ознаки	Поверхня погано заглажена, горбкувата, сірого кольору. Черепок на зламі червоний.		
12, 5	Збереженість	Реставрований повністю, вторинно деформований.	20	12,5
	Горщик	З виділеною шийкою.		
	Шийка	Широка, циліндрична, плавно поєднана з тулубом.	4	18
	Тулуб	Яйцеподібний.	9	
	Денце	Не збереглося.		
12, 4	Збереженість	Фрагментований.	25	9,6
	Горщик	З воронкоподібною шийкою.		
	Шийка	Вузька, циліндрична, розширюється догори, перехід до тулуба чіткий.		
	Тулуб	Кулястий.		10
	Денце	Плоске.		
	Поверхня	Зглажена, сірого кольору.		
12, 7	Збереженість	Цілий.	26,5	10
	Горщик	Тюльпаноподібної форми.		
	Шийка	Широка, розширюється догори, плавно поєднана з тулубом.		
	Тулуб	Витягнутий, розширений у середній частині.		5,7
	Денце	Плоске, товсте, із закраїною.		
	Поверхня	Нерівна.		
	Збереженість	Цілий.		

* Всі речі комплексу зберігаються у фондах ІА АН УРСР, за винятком горщиків (рис. 12, 4, 7), які належать до фондів Одеського археологічного музею.

Світильники (2 екз.). Один з них ліпний, човноподібний (рис. 12, 6; 13, 2) з невеликим відкритим ріжком для гноту та горизонтально витягнутою ручкою (довжина — 9,6 см, ширина — 6,6 см). Такі вироби широко побутували в Північному Причорномор'ї, у тому числі й на Боспорі в римський час⁴⁸.

⁴⁸ В. Ф. Гайдукевич. Раскопки Мирмекия в 1935—1938 гг. — МИА, № 25. М., с. 176, рис. 78, 1—4; його ж. Илурад. — МИА, № 85. М., с. 45, рис. 32, 3, И. Т. Круликова. Раскопки поселения у с. Семновка. — МИА, № 155. М., с. 21, рис. 13. 9.

Другий світильник представлений фрагментом червоноглиняної кружальної посудинки (рис. 8, 4; 9, 4), орнаментованої по плічках трикутними відбитками. Збереглася основа від ручки. Глиня рожево-жовтого кольору, без покриття, добре відмулена (висота світильника — 3,3 см, діаметр верхньої частини — 7,8 см, діаметр дна — 4 см).

В Тірі неодноразово траплялися подібні світильники⁴⁹, аналогії в інших містах нам невідомі. В цілому вони датуються III—IV ст. н. с.⁵⁰

Крім керамічних виробів, під завалом приміщення знайдено фрагменти скляної посудини, намистину та деякі інші речі з бронзи й заліза. Уламок прозорого безколірного скла належить фіалу (рис. 11, 1, 2) сферичної форми, орнаментованій під вінцями прошліфованими насічками кельнського типу⁵¹. Датуюється вона IV ст. н. с.

Намистина кулястої форми (рис. 11, 8), вставка з зеленого скла діаметром 2,5 см (рис. 11, 7), вироби з бронзи — кільце та пластинка у вигляді трикутної лопаточки (рис. 11, 4, 5), залізне кільце та ключ (рис. 11, 3, 6, 9) доповнюють перелік знахідок під завалом.

Вивчення вказаного комплексу висвітлює деякі сторінки життя Тіри та сусідніх з нею районів Північного Причорномор'я. На підставі наведених аналогій і типологічного аналізу можна досить певно встановити хронологію комплексу. Якщо найраніші речі — амфори, червонолаковий і скляний кубки фіксують вишкнення його рубежем III—IV ст. н. е. — першою половиною IV ст. н. е., то найпізніші екземпляри амфор дають можливість визначити час загибелі будівлі другою половиною IV ст. н. с. Житловий комплекс з численними речовими матеріалами, що існував протягом IV ст. н. е., а також пов'язаний з ним культурний шар зафіксовано у Тірі вперше.

Таким чином, знаходять пояснення з точки зору хронології Тіри деякі знахідки з шару, які раніше вважались випадковими; амфора з яйцеподібним тулубом і зрізаними вінцями (IV ст. н. с.), сіроглиняна кераміка черняхівського типу, арбалетні фібули тощо. Вони характеризують особливості матеріальної культури цього міста в так званій післяготський період.

Привертає увагу той факт, що в основних рисах керамічний комплекс післяготської Тіри містить категорії і типи кераміки, які трапляються на черняхівських пам'ятках. Наведені аналогії та карта (рис. 14) поширення аналогічних форм в лісостеповій зоні України, в межах черняхівської культури свідчать про широкий і, мабуть, не випадковий збіг форм і типів керамічних виробів.

Біконічні форми мисок, глеків та інших посудин вивчені в пізньоантичних пам'ятках ще недостатньо. Цілі екземпляри рідко зустрічаються, а фрагменти кераміки з шару не дають можливості відокремити їх від сіролощених посудин більш раннього часу. Тому довгий час знахідки біконічних «черняхівських» форм в пізньоантичних шарах Північного Причорномор'я розглядалися як результат просування на цю територію лісостепових черняхівських племен. Однак в літературі з'явилися спроби пов'язати єдиний стиль, характерний для сіроглиняного столового посуду першої половини I тисячоліття н. е., з відродженням кельтських традицій та поширенням їх на території Східної Європи⁵².

Ця стаття не порушує питання про джерела стилю та технології черняхівського кружального посуду. Але для його вирішення, на нашу

⁴⁹ P. Nicorescu. Fouilles de Tyras.—Dacia, III—IV. București, 1933, табл. 108.

⁵⁰ M. Bernhardt. Lampki starożytnie. Warszawa, 1955, с. 328, рис. 8, 7; табл. XCIII; с. 330, рис. 93; табл. XCIV, 335.

⁵¹ H. Eggers. Der römische Import in freien Germanien. Hamburg, 1951, с. 60, табл. 15, тип. 216; рис. 57; тип. 218; Н. П. Сорокина. Стекланные сосуды из Танаиса.—МИА, № 127. М., с. 210—215, рис. 6, 5, 8.

⁵² М. Б. Шукнин. Черняховская культура и явление кельтского ренессанса (к постановке проблемы). — КСИА АН СССР, вып. 133. М., 1973, с. 18—20.

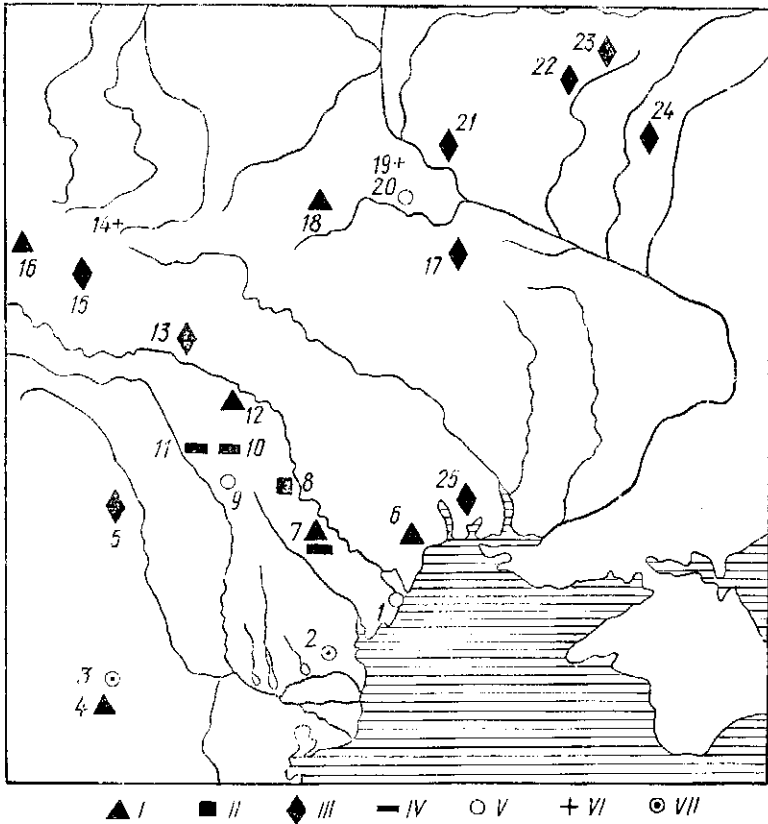

Рис. 14. Схема поширення знахідок амфор та деяких інших форм кераміки в черняхівських пам'ятках.

1 — Тіри; 2 — Мирис; 3 — Тіргшор; 4 — Ольдені; 5 — Ізвоар; 6 — Фрунавіка; 7 — Комрат; 8 — Делакеу; 9 — Бокани; 10 — Єлизаветівка; 11 — Малаешти; 12 — Собар; 13 — Комарове; 14 — Раковець; 15 — Максимівка; 16 — Рипнів; 17 — Орловець; 18 — Ягнятин; 19 — Черняхів; 20 — Ромашки; 21 — Єрківці; 22 — Гурбинці; 23 — Холодний хутір; 24 — хутір Савинського; 25 — Вікторівка II. I — амфора афінського типу; II — амфора з плоскими віньями; III — амфора світлоглиняна з конічним тулубом; IV — амфора в воронкоподібною шийкою; V — червонолаковий посуд; VI — кружальні сіроглиняні глечики; VII — ліпна кераміка.

думку, необхідно залучити матеріал з античних міст Північного Причорномор'я. Не випадково в комплексі з Тіри сіроглиняна кераміка включає як «дочерняхівський» стиль, так і «черняхівський». При цьому обидві групи посудин тотожні за технікою виготовлення, обробкою поверхні. Відрізняють їх деякі особливості в оформленні деталей — вінець, денець, профілюванні посудин, орнаментативі. Цей факт свідчить, що традиційному центру виготовлення сіроглиняного кружального посуду не було потреби запозичувати форми у населення, яке тільки оволоділо цим ремеслом. Тут можливий лише зворотній зв'язок. Він існував і був досить міцним. Тіський комплекс не вирішує питання про час появи сіроглиняного біконічного посуду, але вказує на те, що цей посуд використовувався населенням Тіри разом з традиційними місцевими формами ліпної кераміки і деякими зразками кружальної. Як уже зазначалось, ліпні вироби комплексу подібні до ліпної кераміки попереднього часу, характерної для пам'яток півдня від Дніпра (нижньодніпровські городища) до Дунаю. Ми не вважаємо, що на підставі цих матеріалів можна висвітлити етнічні питання, оскільки сарматські, гетські і пізньоскіфські риси у виготовленні ліпного посуду були змішані ще в попередній час.

Спільні риси в матеріальній культурі черняхівського населення і територіальна близькість поселень приводять до думки, що не слід після-

готську Тіру розглядати як автономну одиницю і протиставляти племінному оточенню. Можливість включення міста в систему економічних зв'язків племінного союзу з високорозвинутою диференціацією суспільного виробництва цілком імовірна. В такому разі не слід розглядати корінні зміни в культурі варварських племен виключно як результат зовнішніх впливів античного міста, а черняхівське населення як споживача готових форм. Можливо, воно успадкувало культуру античної Тіри, включивши останню в сферу свого соціального, економічного і політичного життя.

Н. М. КРАВЧЕНКО, В. Н. КОРПУСОВА

Некоторые черты материальной культуры позднеримской Тире

Резюме

Комплекс позднеримского времени из Тире является одним из самых интересных по своему составу, так как включает наряду с типичными севернопричерноморскими типами сероглиняной гончарной посуды и керамику черняховского типа. Кроме того, уникальным можно считать состав амфор римского времени, представленных в нем в основном позднейшими типами, которые до этого были широко известны в Восточной Европе лишь в памятниках черняховской культуры. Хронологические и типологические сопоставления позволяют установить как наиболее вероятную дату комплекса—IV в. н. э., что подтверждается и стратиграфическим положением находок. Этот вывод предполагает существование Тире и в послеготское время. Примечательным является то, что все элементы данного комплекса получили распространение в памятниках черняховской культуры, указывая на единый социально-экономический уровень развития населения.

Є. О. ГОРЮНОВ

Про періодизацію деснянських старожитностей другої та третьої чверті I тисячоліття н. е.

Старожитності другої та третьої чверті I тисячоліття в межиріччі Десни стали відомими наприкінці 50-х років, після відкриття так званої почепської культури, що їм передувала. Разом з останньою вони заповнили лакуну між юхнівською культурою раннього залізного віку та роменською VIII—X ст. Сераз в Подесенні налічується близько 80 пам'яток цього часу. Необхідно зазначити, однак, що в результаті розкопок виявлено лише нечисленні матеріали.

Запропоновані дати, особливо для пам'яток, на яких не знайдено датуючих речей, сумарні і недостатньо обґрунтовані. Вони базуються на загальних типологічних ознаках виявленого посуду, ще ніким не класифікованого навіть щодо окремих пам'яток. Внаслідок такого датування старожитності, що не є однорідними, нерідко належать до одного часу. Цим в багатьох випадках і пояснюється поява в літературі суперечливих думок про особливості та загальний напрямок історичного процесу в Подесенні в I тисячолітті. Деякі з висунутих версій, звичайно, небезпідставні, але потребують аргументації. Зокрема, навряд чи можна вважати повною мірою доведеним твердження про корінні зміни в культурі Подесення на початку III ст. (А. К. Амброз) або в VIII ст. (І. І. Ляпушкін, В. В. Седов та ін.), пов'язані начебто із зміною населення¹. На сучасно-

¹ А. К. Амброз. К истории Верхнего Подесенья в I тысячелетии н. э.—СА, № 1, М., 1964, с. 56—71; В. В. Седов. Славяне верхнего Поднепровья и Подвinya.—МИА, № 163, М., 1970, с. 48—53; И. И. Ляпушкин. Славяне Восточной Европы накануне образования древнерусского государства.—МИА, № 152, М., 1968.